

ANDRZEJ GRZYWACZ

Problematyka ochrony przyrody w lasach na łamach „Sylwana” (1820-2020)

Issues of nature conservation in forests presented in ‘Sylwan’ (1820-2020)

ABSTRACT

Grzywacz A. 2020. Problematyka ochrony przyrody w lasach na łamach „Sylwana” (1820-2020). Sylwan 164 (12): 1027-1044. DOI: <https://doi.org/10.26202/sylwan.2020120>.

Over the two centuries of its publishing activity, ‘Sylwan’ has published 13.5 thousand bibliographic items on over 110,000 pages from all fields of forestry and related sciences, as well as practical forestry. Of that amount, about 1,500 papers concerned nature conservation in forests. Initially, in the 19th century, descriptions and inventory results of forest resources, valuable natural areas, objects and endangered species were rather scarce. Later, from the beginning of the 20th century, the published papers initiated the establishment of nature reserves and national parks, discussed their organization and methods of protective activities, including protection of monument trees and some rare animal species. Most publications concerned large-scale nature protection in large forest complexes, vast areas of mountain ranges, different natural-forest regions and districts, discussing various issues, such as botanical, phytosociological, dendrological, mycological, zoological, entomological, pedological, hydrological, as well as tourism, nature and forest education for the benefit of nature and people. The majority of papers included considerations on the ideological foundations of nature conservation from the point of view of the philosophy of nature, ethics, ecology, sociology, economics and other fields of science. The earliest papers informed about individual natural objects, while in recent years they have dealt with the conservation of biodiversity as such, protection of the Natura 2000 network and promoted multifunctional, sustainable forest management as a modern form of nature protection in forests. This is the oldest forest scientific journal in the world since 1820, having an impact on the promotion of the idea and principles of nature conservation, creating and improving the network of the most valuable natural areas and objects in Poland.

KEY WORDS

nature protection, areal and individual protection, species protection, forestry scientific publishing

ADDRESSES

Andrzej Grzywacz – e-mail: andrzej_grzywacz@sggw.edu.pl

Instytut Nauk Leśnych, SGGW w Warszawie; ul. Nowoursynowska 159, 02-776 Warszawa

Wstęp

W podręcznikach akademickich istnieje wiele ogólnych i szczegółowych określeń pojęcia „ochrona przyrody” [Symonides 2007; Wiśniewski, Gwiazdowicz 2009]. Według Olaczka [1999] jest to „nauka, idea, ruch społeczny i działalność praktyczna, zmierzająca do zachowania twórczych, naukowych i estetycznych wartości przyrody oraz kształtowania racjonalnego i przyjaznego stosunku ludzi do przyrody”. Często przyjmuje się, że ochrona przyrody polega na zachowaniu i właściwym

wykorzystywaniu oraz odnawianiu składników i zasobów przyrody żywej i nieożywionej. Realizacja zasad ochrony przyrody powinna polegać na ustanawianiu i wprowadzaniu przepisów prawa gwarantujących ich skuteczność, wszechstronnym i powszechnym propagowaniu ideowych założeń i zadań w społeczeństwie oraz wykorzystywaniu wiedzy i najnowszych osiągnięć wielu dyscyplin nauki w praktycznym działaniu. Obszary leśne stanowią trzon, infrastrukturę przyrody naszego kraju, miejsce bytowania wielu roślin, zwierząt, grzybów i mikroorganizmów, czyli 60-65% gatunkowej różnorodności biologicznej Polski [Grzywacz 2008].

„Sylwan” przez dwa wieki ukazywania się zgromadził ogromny dorobek naukowy i edytorski – ponad 110 tys. stron druku i 13,5 tys. pozycji bibliograficznych ze wszystkich dyscyplin nauk leśnych i pokrewnych oraz leśnictwa praktycznego. Jest niezwykle bogatym i różnorodnym zbiorem tekstów ukazujących zasięg i poziom wiedzy polskich leśników oraz odbiciem ich poglądów i postaw ideowych, w tym dowodem zmian, jakie w ciągu 200 lat następowały w gospodarstwach leśnych i ochronie przyrody w lasach [Grzywacz 2020].

Treść obszernych monografii i artykułów, doniesień i notatek oraz krótszych różnorodnych informacji i recenzji zawartych w 165 rocznikach „Sylwana” stanowi bazę do analizy zmian w stanie wiedzy przyrodniczo-leśnej na obszarach ziem polskich na przestrzeni dwu wieków. Spośród prezentowanej na łamach „Sylwana” różnorodnej problematyki dotyczącej lasów i leśnictwa – głównie z zakresu hodowli i ochrony lasu, organizacji i ekonomiki leśnictwa, urządzania i użytkowania lasu, inżynierii leśnej oraz drzewnictwa – skoncentrowano się tylko na analizie szeroko rozumianej problematyce ochrony przyrody w lasach. Dokonano obszernej kwerendy na bazie wydanych do tej pory roczników: 34 (w 24 tomach) z okresu warszawskiego (1820-1858), 57 z okresu lwowskiego (1883-1939) i 74 z lat współczesnych, po II wojnie światowej (1947-2019). Korzystano ze zbiorów Biblioteki Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Leśnego w Warszawie, a roczniki 1909 i 1910 analizowano w Bibliotece Instytutu Badawczego Leśnictwa w Sękocinie Starym z powodu ich braku w bibliotece PTL.

Analiza dotyczyła treści artykułów z trzech podgrup tematycznych. Pierwsza to publikacje obejmujące problemy tzw. ustawowej ochrony przyrody (według zasad przyjętych w Ustawie... [2004] i rozporządzeniach wykonawczych), czyli obszarowej ochrony przyrody – parki narodowe, rezerwy przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000; indywidualnej ochrony przyrody – pomniki przyrody, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne oraz dodatkowo zabytkowe parki wiejskie i miejskie; gatunkowej ochrony przyrody – ścisła i częściowa prawna ochrona zwierząt, roślin i grzybów. Druga to wieloobszarowa ochrona leśnej przyrody – różnorodna, głównie przyrodnicza problematyka dotycząca dużych kompleksów leśnych na terenie całego kraju, rozległych obszarów poszczególnych puszc (lasów i borów), pasm górskich, krain i dzielnic przyrodniczo-leśnych, np. botaniczna, fitosocjologiczna, dendrologiczna, mykologiczna, zoologiczna, entomologiczna, gleboznawcza, geologiczna, geograficzna oraz prawna, z zakresu turystycznego i rekreacyjnego zagospodarowania lasów, edukacji przyrodniczo-leśnej społeczeństwa służącej ochronie przyrody, a także społecznych (publicznych) i ochronnych (ekologicznych) funkcji lasu. Trzecia dotyczy wiedzy o naukowych i ideowych podstawach ochrony przyrody – ekologicznej, filozoficznej, etycznej, socjologicznej, ekonomicznej oraz z innych dziedzin i dyscyplin nauki.

Nie zawsze było łatwo jednoznacznie zdecydować, czy dany artykuł należy zakwalifikować do tematyki ochrony przyrody. Dlatego wykaz publikacji związanych z analizowaną przedmiotową problematyką należy traktować jako przybliżony, wykonany według najlepszych intencji i staranności. Ze względu na dużą liczbę pozycji bibliograficznych z zakresu ochrony przyrody zgromadzonych w trakcie 200 lat działalności wydawniczej „Sylwana” (około 1,5 tys. publikacji)

konieczne było zrezygnowanie z pełnego ich wykazu. Podobnie omówienia i komentarze do poszczególnych okresów działalności „Sylwana” oraz do szczegółowych zagadnień ochrony przyrody w lasach zostały zaprezentowane syntetycznie, niekiedy wręcz tylko sygnalnie, z powodu obfitości materiałów źródłowych i niemożliwości ich szerszego ukazania w przyjętych przez Komitet Redakcyjny „Sylwana” objętościowych ramach publikacji. Czytelnicy zainteresowani konkretnymi publikacjami będą mogli odnaleźć je w pełnym zasobie roczników „Sylwana” na podstawie daty ukazania się danego artykułu podawanej przy omawianiu poszczególnych zagadnień.

Pełny zestaw wszystkich wydrukowanych roczników „Sylwana”, poczynając od 1820 roku, znajduje się w zasobach stosunkowo niewielu bibliotek, m.in. w Instytucie Badawczym Leśnictwa, Zarządzie Głównym PTL, Bibliotece Narodowej w Warszawie czy uczelniach wyższych kształcących leśników, natomiast zbiory niepełne oraz roczników współczesnych od 1947 roku można odnaleźć w wielu bibliotekach różnych uczelni, średnich szkół leśnych, instytucji leśnych i przyrodniczych, w licznych nadleśnictwach, parkach narodowych oraz zbiorach osób prywatnych. Są również zdigitalizowane przez Wielkopolską Bibliotekę Cyfrową, a od 2007 roku pełne teksty artykułów są na bieżąco publikowane w internecie. Z tego powodu publikacje o tematyce ochrony przyrody z dawnych roczników „Sylwana” omówiono nieco szerzej, a z okresu współczesnego w sposób bardzo skondensowany.

Ochrona przyrody na łamach „Sylwana”

W tabeli 1 przedstawiono ilościowy udział artykułów z szeroko rozumianej problematyki ochrony przyrody, które ukazały się na łamach „Sylwana” w poszczególnych okresach działalności wydawniczej tego czasopisma naukowego. Łącznie jest to około 1460 artykułów, co oznacza około 11% wszystkich pozycji bibliograficznych. W okresie warszawskim przeciętnie ukazywał się 1 artykuł rocznie związany z tą tematyką, w okresie lwowskim było ich około 6, a po 1947 roku – 15. Szczegółową charakterystykę wydawniczą i redakcyjną „Sylwana” przedstawił Grzywacz [2020]. Z tego opracowania pochodzą szczegółowe dane do wyliczeń procentowego i średniego w roku udziału artykułów o tematyce dotyczącej ochrony przyrody.

„SYLWAN” WARSZAWSKI. Na terenach ziem historycznie polskich w okresie działalności wydawniczej „Sylwana” z lat 1820-1858 nie istniała jeszcze w sensie teoretycznym i praktycznym problematyka ochrony przyrody w lasach, we współczesnym rozumieniu tego pojęcia, podobnie jak i w innych państwach. Zaczęto intensywniej niż w poprzednich okresach rozpoznawać i opisy-

Tabela 1.

Udział artykułów z szeroko rozumianą problematyką ochrony przyrody w lasach publikowanych w „Sylwanie” w różnych okresach ukazywania się czasopisma

Fraction of papers dealing with widely understood nature conservation published in 'Sylwan' in various periods of its publishing

	N	Nop	%Nop	N/rok
Warszawski 1820-1858	461	35	7,6	1,0
Lwowski 1883-1939	4723	326	6,9	5,7
Współczesny 1947-2019	8345	1100	13,2	15,0
Razem				
In total	13 529	1461	10,8	8,9

N – liczba artykułów ogółem, Nop – liczba artykułów dotyczących ochrony przyrody, %Nop – udział artykułów dotyczących ochrony przyrody w ogólnej liczbie artykułów, N/rok – średnio w roku wydawniczym

N – total number of papers, Nop – papers about nature conservation, %Nop – fraction of papers about nature conservation, N/rok – average per year

wać przyrodę, inwentaryzowano jej zasoby, ale co ważne – był to okres prowadzonych na dużą skalę prac urzędowych: ustalania praw własności, pomiarów geodezyjnych i taksacyjnych, prac kartograficznych, wyznaczania ładu powierzchniowego (przestrzennego) i czasowego w użytkowaniu lasu, wytyczania ostępów i oddziałów leśnych oraz nowych dróg. Była to działalność często wykonywana po raz pierwszy na terenach lasów rządowych (skarbowych, państwowych) Królestwa Polskiego (Kongresowego), przede wszystkim przez leśników – absolwentów Szkoły Leśnictwa w Warszawie, według nowoczesnej jak na owe czasy metodyki i zasad, opracowanych i prowadzonych pod nadzorem Wydziału Leśnego Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. Nieco później prace te objęły również dużą własność leśną majątków prywatnych, w tym ordynacyjnych oraz kościelnych [Aulaitner 1845; Miklaszewski 1907; Broda 2000].

Pierwsza połowa XIX wieku była „okresem prehistorycznym” dla problematyki ochrony przyrody, polegającym na badaniu, opisywaniu i inwentaryzowaniu przez nieliczne jeszcze grono naukowców i praktyków przyrodników i leśników składników flory i fauny, głównie z użytkowego punktu widzenia oraz rozpoznawaniu zasobów przyrody w lasach. Analizując dawne monografie i artykuły w „Sylwaniu” z dzisiejszej perspektywy, zauważa się w niektórych z nich sporo cząstkowej, jednostronnej wiedzy w duchu ówczesnych teorii i poglądów, już obecnie nieaktualnych. Zapewne za jakiś czas dzisiejsza wiedza, w tym przyrodniczo-leśna, również będzie przestarzała, niepełna, „nieco śmieszna”, a oparte na niej działania praktyczne okażą się nieskuteczne lub nawet niekorzystne dla rozwoju i kształtowania ekosystemów leśnych. Dla przykładu: uważano wówczas, że czynnikami chorobotwórczymi drzew są „zranienia, rozsadzanie przez mróz, złe płynienie soków, zapalenia, wycięcenie wynikające z braku pokarmów, suchoty spowodowane przez zbyt wilgotne podłoże lub pozbawienie gruntu wokół drzewa warstwy mchu, zbytnia starość, zmarznięcie, mursz, czyli zgniliznę” (1828). Uważano, że pojawienie się na pniu chorych drzew różnorodnych owocników grzybów kapeluszowych i hub jest rodzajem wyprysków i krost powstałych w skutek procesu chorobowego, natomiast nie uznawano ich za organy sprawców choroby, rzeczywistych patogenów. Zgodnie z panującą jeszcze wtedy teorią samoródtwa sądzono, że „leczyć drzew nie można”. Dopiero L. Pasteur na podstawie licznych doświadczeń mikrobiologicznych udowodnił, że każdy osobnik przyrody żywej może powstać tylko z innych osobników, a każda choroba zakaźna jakiegokolwiek organizmu może być spowodowana przez wnikięcie do niego czynnika chorobotwórczego z zewnątrz. Z czasem zmiana poglądów, na postawie nowej wiedzy, spowodowała zmianę w podejściu do chorób drzew i wprowadziła do gospodarstwa leśnego różne działania oraz zabiegi profilaktyczne i terapeutyczne [Grzywacz 2006a].

W tomach „Sylwana” z tego okresu znajdują się obszerne, oryginalne publikacje opisujące naturę (leśną przyrodę), często po raz pierwszy w całej polskiej naukowej literaturze przyrodniczej. Znajdujemy publikacje prof. Michała Szuberta: „Monografia sosny pospolitej” (1820), „Monografia bzu pospolitego” (1823), „O uprawie drzew zagranicznych w Polsce” (1827), „Opisanie świerka” (1830) oraz prawdopodobnie jego autorstwa (niepodpisane) „Opisanie modrzewia” (1836), „Opisanie drzewa morwowego” (1836), „Opisanie olszy” (1836), „Opisanie klonów” (1837), „Opisanie jodły” (1838), „Opisanie brzozy” (1840), „Opisanie jesionu” (1841) i „Opisanie wiązów” (1841), a także recenzję dzieła tego wybitnego botanika „Opisanie drzew i krzewów leśnych Królestwa Polskiego” (1827). „Sylwan” zawiera również teksty o wyjątkowych obiektach przyrodniczych, np. o dębie Baublisie na Żmudzi (1827), który został uwieczniony przez Adama Mickiewicza w „Panu Tadeuszu” (1834). Cenny jest cykl prof. Karola Skrodzkiego (rektora Uniwersytetu Warszawskiego): „O gospodarstwie zwierzęcym” (1820, 1821, 1823), „Wezwanie do uzupełnienia historii naturalnej niektórych zwierząt krajowych” (1827) i „Monografia łosia” (1820, 1821). Artykuły są czasem niepodpisane nazwiskiem, nawet bez monogramów,

o trudnym obecnie do ustalenia autorstwie (zapewne niektóre z nich przygotowane przez K. Skrodzkiego): „O psach” (1821), „Opisanie jelenia” (1829), „Opisanie głośca” (1830), „O bażantach i bażantarniach” (1834), „Królestwo zwierzęce” (1834), „O ptakach w ogólności” (1836-1837), „Opisanie sarny” (1838), „O zającu” (1840), „O dzięciole” (1847/1848). Znajdujemy ciekawą publikację K. Wójcickiego „Wiadomości o niektórych nieszczęśliwych przypadkach z wściekaniem się wilków” (1829), „O wilku” (1841) oraz w tym samym tomie artykuł o lisie i bobrze, opracowanie M. Reumanna (1844) „Przyroda i ochrona zwierząt łownych”, recenzję książki F. Chotomskiego (1830) „Opis ptaków Królestwa Polskiego”, rozprawę B. Kicińskiego o bekasie (1834) i jedną z pierwszych polskich publikacji z zakresu gleboznawstwa leśnego (1821) „Wiadomości o ziemiach, kamieniach i innych istotach stanowiących grunt leśny”. Są także artykuły o praktycznej działalności z zakresu zabiegów ochronnych: „O ustaleniu i uprawie wydmów” (M. Reschief 1827) oraz „O ustaleniu wydm piaszczystych” (A. Hollak 1849). Niepokój o zmniejszanie się stanu zwierzyny w lasach z powodu niewłaściwych działań z zakresu prowadzenia cięć, uchybień w gospodarce łowieckiej i polowaniach znajdujemy w obszernym artykule z 1828 roku „O upadku grubego zwierza w lasach Królestwa Polskiego i o sposobach do zamnożenia go doprowadzić mogących”.

W „Sylwaniu” warszawskim publikowano artykuły różnych autorów z zakresu „policji leśnej” (dzisiejsza ochrona lasu), o kłusownictwie i kradzieży drewna, innych formach szkodnictwa leśnego niekorzystnych dla stanu przyrody, pożarach lasu, uszkodzeniach drzew z przyczyn naturalnych (abiotycznych) oraz liczne dłuższe lub krótsze publikacje prof. Adama Kitajewskiego: „O owadach leśnych najszkodliwszych w kraju naszym i środkach ogólnych zaradzeniu onym” (1820) czy „Entomologia leśna – O owadach szkodliwych lasom” (1820-1828, 1830, 1836-1839). Od pierwszych tomów „Sylwana” zaleca się lekturę potrzebną leśnikom, właścicielom lasów i myśliwym w postaci publikacji książkowych wcześniej powstałych, przed ukazaniem się tego leśnego czasopisma naukowego, np. „O niektórych najpotrzebniejszych dziełach leśnych” (1820), w tym K. Kluka (1778, 1803), A. Jabłonowskiej (1786), L. Platera (1806) i P. Kobrzyckiego (1809/1810) oraz liczne dzieła leśne niemieckie i francuskie. Zamieszcza się recenzje ukazujących się w tym czasie publikacji przyrodniczych i leśnych, np. pierwszej polskiej wielotomowej encyklopedii wydawanej przez S. Orgelbranda (w którego drukarni powstawały również tomy 20-24 „Sylwana”) oraz krótkie omówienia zawartości leśnych czasopism niemieckich, jako przegląd czołowej zagranicznej prasy branżowej.

W 1827 roku ukazał się artykuł „O Puszczy Białowieskiej przez Juliusza Barona Brinken”, będący wybranymi fragmentami wybitnego dzieła wydanego równocześnie po francusku i polsku ówczesnego naczelnego nadleśnego Królestwa Polskiego i redaktora głównego „Sylwana” w latach 1820-1833, „Memoire Descriptif Sur La Foret Imperiale De Białowieża En Lithuania” (1826), powstałego w drukarni W. Glücksberga w Warszawie (w 2020 roku ukazał się po polsku reprint tego dzieła wydany na zlecenie Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych przygotowany przez Centrum Informacyjne Lasów Państwowych). Warto przypomnieć, że w okresie 1820-1918, czyli przez prawie 100 lat, gdy Polska była pod zaborami obcych mocarstw, ukazały się tylko 4 artykuły o Puszczy Białowieskiej. Decydujący wpływ na tak małą liczbę publikacji w „Sylwaniu” o tym wyjątkowo cennym i interesującym kompleksie lasów miał fakt, że znalazł się on poza granicami dawnego państwa. Po III rozbiorze (1795) tereny te zostały włączone do guberni grodzieńskiej Cesarstwa Rosyjskiego, a „Sylwan” był półurzędowym czasopismem Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, stąd nie zajmowano się puszciami „zagranicznymi”. W 1843 roku Puszcza Białowieska została kompleksowo pomierzona i skartowana, wytyczono w niej sieć dróg oraz linii ostępowych i oddziałowych, a od 1888 roku stała się prywatną własnością carskiej

rodziny Romanowów. W lwowskim podokresie wydawania „Sylwana” w latach 1883-1918, gdy redakcja mieściła się w Galicji, w zaborze austro-węgierskim, Puszcza Białowieska znajdowała się na terenie innego państwa – w Rosji – i nie była obiektem szczególnego zainteresowania leśników zrzeszonych w Galicyjskim Towarzystwie Leśnym.

Wysoki naukowy poziom „Sylwana” tego okresu był efektem zamieszczania publikacji autorstwa „najlepszych sił”: wykładowców Uniwersytetu Warszawskiego, Szczególnej Szkoły Leśnictwa w Warszawie, a po 1840 roku również Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie oraz mających wyższe wykształcenie urzędników korpusu leśnego, w szczególności zatrudnionych w Wydziale Leśnym Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. Zamiar wydawania „Sylwana”, jak i fakt ukazania się I tomu był niezwykle życzliwie przyjmowany i jak byśmy to obecnie stwierdzili „promowany i reklamowany” w gazecie „Orzeł Biały”, która wychodziła tylko w latach 1819-1820 staraniem Brunona Kicińskiego (1797-1844) – dziennikarza, wydawcy i działacza patriotycznego. Jak wynika z łamów tej gazety, zainteresowane ukazywaniem się „Sylwana” były działające już wtedy towarzystwa naukowe oraz „szerokie grono świątłych obywateli”, i nie tylko „urzędnicy leśni i obywatele lasy własne posiadający”. Przy okazji można zasygnalizować, że w „Sylwaniu” już pośmiertnie (1849) opublikowano „Poezycy Brunona hr Kicińskiego” (m.in. „Różne łowy”, „Polowanie na jelenia”, „Słodycze i gorycze życia leśnego”). Zaskakujące dla współczesnego czytelnika mającego świadomość ówczesnego stanu technik drukarskich są znakomite ilustracje roślin i zwierząt oraz urządzeń i konstrukcji leśnych, opracowane na bardzo wysokim poziomie merytorycznym i dydaktycznym oraz technicznym, zwykle na dodatkowych wklejkach i wkładkach, wykonane różnymi sposobami sztuki poligraficznej, zwłaszcza barwne ryciny poszczególnych gatunków rodzimych drzew, a także bardzo rzadkie jeszcze w tamtym okresie rysunki przekrojów mikroskopowych różnych organów i części roślin.

„SYLWAN” LWOWSKI. Galicyjskie Towarzystwo Leśne zostało założone w 1882 roku, głównie dzięki inicjatywie i staraniom Henryka Strzeleckiego (1819-1901), wybitnego leśnika, dyrektora Krajowej Szkoły Gospodarstwa Lasowego we Lwowie. Towarzystwo to, tylko z nazwy galicyjskie, starało się tworzyć więź i wspólnotę wszystkich leśników polskich z trzech zaborów, formalnie z trzech państw o różnych systemach organizacji leśnictwa, opartych na innych podstawach prawnych i zasadach ideowych. Wydawane przez GTL czasopismo naukowe „Sylwan” od 1883 roku publikowało artykuły, doniesienia i różnorodne informacje z szeroko rozumianej problematyki leśnictwa i drzewnictwa dla potrzeb całego obszaru ziem polskich [Kasprzyk 1984].

O potrzebie ochrony zagrożonych ginących i rzadkich gatunkach drzew traktowały artykuły naukowe oraz nadsyłane do opublikowania w „Sylwaniu” różnego typu spostrzeżenia i krótkie notatki, m.in. o ochronie cisa (1910, 1913, 1917, 1922, 1937), kosodrzewiny (1923, 1924, 1926), jarzębu brekini (1922), jarzębu szwedzkiego (1925), limby w Karpatach (1896, 1910, 1914, 1927, 1938A) oraz modrzewia polskiego (1921, 1927, 1930, 1931). Przedstawiono nowe dane o naturalnym zasięgu świerka i jego znaczeniu lasotwórczym i gospodarczym (1928), o mniej znanych stanowiskach jodły poza granicami naturalnego zasięgu występowania i potrzebie jej ochrony (1920, 1921, 1923, 1938), o olszy szarej i jej mieszańcach (1930), wyjątkowo okazałych jałowcach i lipach (1916), a także o ochronie zabytkowych buków i wyjątkowych buczyn (1910, 1921, 1931, 1937B). Artykuły te traktowały o biologii, ekologii, fitogeografii drzew i nowych stanowiskach, zawierały zalecenia działań ochronnych w stosunku do zagrożonych gatunków oraz wnioski z zakresu zagospodarowania zmierzające do zachowania najcenniejszych drzewostanów. S. Sokółowski (1914) postulował potrzebę ochrony krzewów w lasach. O roli ogrodów doświadczalnych,

botanicznych i arboretów jako miejsc badań nad dendroflorą i możliwościach wykorzystywania wyników w praktycznym leśnictwie pisano w rocznikach z lat 1915 i 1923.

Spośród artykułów dotyczących ochrony zwierząt najczęściej dotyczyło ptaków (1890, 1904, 1905, 1910, 1912, 1916, 1924, 1936B, 1937B), łącznie z propozycjami konkretnych działań ochronnych i sprzeciwem wobec bezmyślnego tępienia niektórych „szkodliwych” gatunków spośród nich (1916, 1924). Apelowano o ochronę bocianów (1900) oraz gawronów (1938B). Zamieszczono w „Sylwaniu” tekst wraz z omówieniem międzynarodowej konwencji o ochronie ptaków (1902), artykuł o sporządzaniu sztucznych gniazd (1905), o potrzebie kontroli skrzynek dla ptaków oraz dotyczący znaczenia skrzynek (budek) lęgowych w ochronie lasu (1937B, 1939B). Omówiono i przedstawiono recenzję książki J. Sokołowskiego „Ochrona ptaków” wydanej przez Państwową Radę Ochrony Przyrody (PROP) w Krakowie w 1928 roku. W roczniku z 1930 roku opublikowano odezwę Lwowskiego Komitetu PROP skierowaną do czytelników „Sylwana”, z prośbą o uczestnictwo w akcji inwentaryzacyjnej 6 gatunków ptaków (orzeł przedni, birkut bielik, puchacz, drop, gęś dzika, bocian czarny), wraz z kwestionariuszem. Poinformowano czytelników o hodowli sikorek, ptaków śpiewających, dzięcioła i wiewiórek przez Ligę Ochrony Zwierząt we Lwowie (1938B). W „Sylwaniu” ukazały się artykuły o sukcesach w ochronie żubrów (1930), efektach analizy dawnego i aktualnego stanu populacji bobrów (1915), o potrzebie ochrony nietoperzy (1884, 1916), protesty po zabiciu niedźwiedzia oraz żubra przez wymienionych z nazwiska prominentnych arystokratów (1930) czy publikacje Ligii Ochrony Przyrody przeciwko zabiciu 2 żubrów ze stada w Pszczynie (1931), o potrzebie zakładania remiz z niskich krzewów dla ochrony zwierzyny przed zimnem i drapieżnikami (1890) oraz sposobach karmienia i pojenia zwierzyny (1901).

„Sylwan” ma bardzo duże zasługi i wkład w propagowanie idei ochrony pomników przyrody, w szczególności sędziwych i cennych drzew. Początkowo takie obiekty nazywano zabytkami przyrody lub zabytkami ojczystej przyrody, ponieważ w okresie zaborów miały one nie tylko przyrodnicze, ale i patriotyczne znaczenie. Termin ten pojawił się po raz pierwszy w języku polskim w „Sylwaniu” z 1829 roku w brzmieniu „pomniki wegetacyi”. W 1904 roku opublikowano „Okólnik c.k. Namiestnictwa w sprawie ochrony zabytków przyrody do Szanownego Towarzystwa galicyjskiego we Lwowie”, podpisany przez C.K. Namiestnika hr. Andrzeja Potockiego (wcześniej również prezesa GTL w latach 1900-1901), z prośbą, aby wszyscy członkowie zgłaszali ze swego terenu godne ochrony drzewa i inne cenne, ciekawe obiekty przyrody ożywionej i nieożywionej. Redakcja opatrzyła tekst okólnika komentarzem oraz gorącą zachętą do uczestnictwa w tej pożytecznej akcji inwentaryzacyjnej. W 1905 roku ponownie ukazał się apel GTL wzywający członków do nadsyłania wykazów zabytków przyrody. W 1907 roku zamieszczono obszernie sprawozdanie z Międzynarodowego Kongresu Rolnego we Wiedniu, w szczególności z obrad Sekcji Leśnictwa oraz streszczenie referatu Hugona Conwentza „Środki prawne dla ochrony krajobrazu i utrzymania pomników przyrody”. Doktor H. Conwentz był liderem ruchu ochrony przyrody w Europie i przez wiele lat dyrektorem Muzeum Przyrodniczego w Gdańsku. W 1908 roku kolejny raz ukazał się w „Sylwaniu” „Kwestyonaryusz w sprawie ochrony zabytków przyrody w kraju”, z wyjaśnieniem, że obejmuje on „stare, osobliwe lub rzadkie i ginące obecnie drzewa i rośliny, ginące, rzadkie ssaki lub ptaki, geologicznie ciekawe lub w skamieliny bogate skały, osobliwe źródła lub wodospady, pięknnością położenia wyjątkowe miejsca”. Kwestionaryusz powstał z inicjatywy Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika we Lwowie. Stwierdzono, że „opisane zestawienia zostaną przedstawione w organie Towarzystwa „Kosmos”, a odpowiedzi należy nadsyłać do dr Maryana Raciborskiego w Dublinach obok Lwowa, pożądaną jest nadsyłanie zdjęć”. Redakcja „Sylwana” gorąco popierała akcję i zachęcała członków

GTL do udziału w niej. Kwestionariusz zawierał 6 szczegółowych pytań, które miały być pomocne w pracach terenowych i precyzyjnym formułowaniu odpowiedzi. Znaczną liczbę odpowiedzi, nadesłanych głównie przez leśników, wykorzystał częściowo M. Raciborski w zamieszczonej w „Kosmosie” w 1910 roku publikacji „Ochrony godne drzewa i zbiorowiska roślin”. W 1911 roku J. Brunicki opublikował artykuł „W sprawie ochrony zabytków przyrody”, w którym postulował m.in. potrzebę utworzenia funduszu na utrzymanie pomników i ich wykupienie z rąk prywatnych. W 1912 roku po raz kolejny ukazał się podobny kwestionariusz z 10 pytaniami oraz tekstem „Młodzież garnie się do pracy!”, traktującym o udziale studentów Wyższej Szkoły Lasowej w akcji wyszukiwania i opisywania pomników przyrody, wraz z notatką redakcyjną „o radości powitania powyższego faktu” i poleceniem wypełniania kwestionariusza przez wszystkich członków GTL. Wybitny leśnik Cyryl Kochanowski w artykule „Ochrona zabytków przyrody” (1916) zachęcał leśników, aby w sposób ciągły brali udział w zgłaszaniu okazów do przygotowywanych spisów drzew szczególnie godnych ochrony. Podczas 25 Zjazdu GTL w Stryju W. Szafer apelował „o dokładną inwentaryzację ochrony godnych drzew i partii leśnych w Galicji” (1910). Jak wynika ze sprawozdań z działalności i przebiegu zjazdów Galicyjskiego, Małopolskiego i Polskiego Towarzystwa Leśnego zamieszczonych w „Sylwaniu”, wiele miejsca poświęcono sprawie inwentaryzacji zabytków przyrody i szerzej ochronie przyrody [Krzysik, Szymański 1974; Zarzyński 2019]. Szczególnie aktywni w tym względzie byli: B. Janusz, C. Kochanowski, W. Kulmatycki, A. Kozikowski, S. Sokołowski i W. Szafer. „Sylwan” włączył się do ogłoszonego w 1934 roku „Konkursu na najokazalsze drzewo w Polsce” (w którym wygrał dąb „Bartek” rosnący k. Zagnańska). Szczegółowe omówienie historycznych etapów inwentaryzacji i ustanowienia drzew jako pomników przyrody zawiera obszerny rozdział w książce wydanej przez PTL „Drzewa – pomniki przyrody” [Grzywacz, Pietrzak 2013], od początkowego „galicyjskiego okresu” aż do czasów współczesnych. W „Sylwaniu” aż do 1939 roku ukazywało się szereg krótkich doniesień o wyjątkowych i starych drzewach oraz o ciekawych z dendrologicznego punktu widzenia parkach.

Warto przypomnieć, że w Rozporządzeniu... [1925], opublikowanym również w „Sylwaniu” w 1925 roku, jak i w pierwszej polskiej „Ustawie o ochronie przyrody” [Ustawa... 1934], nie zawarto jeszcze definicji i prawnego pojęcia oraz sposobów ustanawiania pomników przyrody.

W okresie lwowskim w „Sylwaniu” ukazało się 10 artykułów dotyczących Puszczy Białowieskiej, z czego najważniejsze z punktu widzenia ochrony przyrody są 3 publikacje Władysława Szafera: „Wrażenia z wycieczki odbytej w kwietniu b.r.” (1919) – opis spostrzeżeń z lustracji i ocena stanu zasobów przyrodniczych Puszczy po odzyskaniu niepodległości Polski i włączenia po 123 latach całego kompleksu w granice organizującego się państwa, „Jodła w Puszczy Białowieskiej” (1920) oraz „Plan utworzenia rezerwatu leśnego w Puszczy Białowieskiej” (1920), będący obszerną (21 stron) propozycją utworzenia „parku narodowego” w Białowieży, pierwszego dużego obszaru objętego ścisłą ochroną przyrody w naszym kraju. To bardzo ważny tekst w historii ochrony przyrody w Polsce, który nieprzypadkowo opublikowano w „Sylwaniu”, gdyż cała Puszcza Białowieska znalazła się w gestii państwowej administracji leśnej, a innych specjalistycznych czasopism poświęconych ochronie przyrody wówczas jeszcze nie było. Nie bez znaczenia było również, że W. Szafer był członkiem GTL i artykuł opublikował w organie naukowym Towarzystwa (profesor był związany z GTL i PTL przez 60 lat, od 1910 roku do końca życia był jego członkiem honorowym). Dla ilustracji, jak myślano wtedy o godzeniu spraw gospodarczych z ochroną przyrody w lasach w duchu „polskiej racji stanu”, przytaczam fragment tekstu z tego artykułu: „Wobec tak olbrzymich wartości, jakie zapewnia zubożałemu przez wojnę Państwu polskiemu eksploatacja gospodarcza Puszczy Białowieskiej, nie sposób wprost myśleć o utrzymaniu Puszczy Białowieskiej w całości jako nietykalnego rezerwatu leśnego. Pozostawienie na

stronie tak olbrzymich bogactw leśnych i dobrowolne zrzeczenie się ich wtedy, gdy państwo nasze ciężko walczy o swój byt i niezależność ekonomiczną, pozostawienie na pniu gotowych milionów metrów sześciennych budulca wtedy, gdy nie mamy z czego odbudować zgliszcz wojennych w kraju, byłoby istotnie ofiarą zbyt dużą, a nawet byłoby wprost lekkomyślnością. Toteż nie mam zamiaru przekonywać czytelników, że pozostawienie całej Puszczy Białowieskiej w stanie pierwotnym i zaniechanie ciągnięcia z niej zysków jest rzeczą potrzebną. Natomiast chciałbym wszystkich czytelników zjednać dla myśli utworzenia «parku natury» z pewnej, stosunkowo nieznacznej części Puszczy Białowieskiej”.

W rocznikach „Sylwana” z okresu 1918-1939 bardzo mało tekstów dotyczy obszarowej ochrony przyrody, tworzonych wówczas parków narodowych i rezerwatów przyrody. Jak się wydaje, jedną z przyczyn mógł być „konflikt ideowy”. „Sylwan” był organem PTL, który reprezentował także poglądy i interesy prywatnych właścicieli lasów, głównie dużych majątków, natomiast obszary chronionej przyrody były tworzone na terenach Lasów Państwowych i na podstawie prawa leśnego. Dyrektor Adam Loret i pracownicy Lasów Państwowych częściej korzystali w celu wyrażenia swoich poglądów i wykazania dokonań z łamów „Lasu Polskiego” [Broda 2006].

W granicach państwa po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku znajdowały się tylko pojedyncze rezerваты przyrody o małych powierzchniach oraz nieliczne pomniki przyrody (zabytki przyrody), najczęściej jako sędziwe pojedyncze drzewa. Pierwszą w Polsce „Ustawę o ochronie przyrody” uchwalono dopiero 10 marca 1934 roku i miała ona bardzo ogólny (4 strony tekstu) i kompromisowy charakter [Ustawa... 1934]. Niestety, aż do wybuchu II wojny światowej nie udało się przygotować wynikających z niej rozporządzeń wykonawczych, dlatego w dwudziestoleciu międzywojennym w celu realizacji zadań ochrony przyrody oparto się na rozporządzeniach o państwowym gospodarstwie leśnym, głównie na rozporządzeniu z 1928 roku i na dekreście Prezydenta RP z 1936 roku. Na tych podstawach prawnych tworzono nowe rezerваты na terenach nadleśnictw państwowych oraz powołano 3 parki narodowe jako samodzielne „jednostki administracji szczególnej” w ramach poszczególnych dyrekcji Lasów Państwowych. W 1932 roku przekształcono utworzone w 1921 roku Leśnictwo Rezerwat (później Nadleśnictwo Rezerwat) w Park Narodowy w Białowieży i w tym samym roku Leśnictwo Pienińskie podległe Nadleśnictwu Nowy Targ w „Jednostkę Lasów Państwowych Park Narodowy w Pieninach”. Trzecim tego typu obiektem ochrony obszarowej był „Park Narodowy w Czarnohorze” o powierzchni 822 ha, później 1512 ha (obecnie na terytorium Ukrainy). Dalsze parki narodowe znajdowały się na różnych etapach organizacji (w Tatrach i na Babiej Górze), tworzono też rezerваты przyrody jako załączki następnych parków narodowych: im. Stefana Żeromskiego w Łysogórach (Puszcza Jodłowa – Świętokrzyski PN), Kampinoski, Wielkopolski i Ojcowski [Grzywacz 2006]. W 1935 roku parki narodowe i rezerваты przyrody obejmowały tylko 35 tys. ha i prawie wszystkie znajdowały się w administracji Lasów Państwowych (LP). Na terenach LP w dwudziestoleciu międzywojennym leżało łącznie 95% wszystkich obszarów prawnie chronionych. Dynamicznie wzrastała liczba pozycji rejestru pomników przyrody, rozwijano gatunkową ochronę roślin i zwierząt. Rosła też powierzchnia lasów pełniących różnorodne funkcje ochronne, np. w 1921 roku było ich 40 tys. ha, a w 1934 roku już 523 tys. ha [Smólski 1965; Broda 2000]. Od początków utworzenia w 1924 roku organizacji Lasy Państwowe rozszerzono publiczne świadczenia (serwituty) na rzecz ochrony przyrody oraz dla dobra społeczeństwa i nadal powiększane są tereny, obiekty i gatunki przyrodniczo cenne.

W „Sylwanie” ukazały się tylko 3 artykuły związane tematycznie z rezerwatami przyrody: o rezerwacie leśnym „Pamiętka” w Pieniakach (Szafer 1912, Oraczewski 1921) oraz o badaniach socjologicznych w rezerwacie bukowym w Złotym Potoku nad Wiercicą (M. Sokołowski 1928).

W zeszytach z przełomu XIX i XX wieku znajdujemy obszernie opracowania monograficzne (zwykle podzielone na 3-7 części) opisujące leśną przyrodę na rozległych obszarach. W tekstach tych dużo uwagi poświęcono ocenie stanu zachowania zasobów przyrody i jej osobliwościom, poszczególnym gatunkom drzew, w tym rzadkim i zagrożonym. Współcześnie problematyka ta byłaby zaliczana do tzw. wielkoobszarowej ochrony przyrody w lasach. Były to przykładowo: „Lasy i leśnictwo w Galicji w stuleciu dziewiętnastym” (Strzelecki 1900), „Krótki zarys historii leśnictwa w Wielkim Księstwie Poznańskim” (Łukomski 1900), „Z lasów podolskich” (S. Sokołowski 1901), „Z lasów Beskidu zachodniego” (S. Sokołowski 1905), „Luźne uwagi o lasach Ukrainy” (Rogiński 1909), „Nieco o wschodniej granicy zasięgu buka” (Szafer 1910), „O lasach Polesia” (Staszekiewicz 1924), „W sprawie Ojcowa” (S. Sokołowski 1925) oraz „Kilka słów o lasach Ojcowa” (Suchecki 1925). Publikowano również artykuły o ideowych podstawach ochrony przyrody oraz o leśnictwie uwzględniającym problematykę ochronną, takie jak „Ukrajowanie lasów państwowych” (Szczerbowski 1908), „Ochrona przyrody” (Janusz 1912), „Słowo w sprawie ochrony przyrody” (1912), „Ochrona zabytków przyrody” (Kochanowski 1916), „W obronie lasu polskiego” (Bielański 1919), „W sprawie ochrony lasów tatrzańskich” (Kwaśniewski 1921), prezentacja i omówienie książki W. Szafera „Skarby przyrody i ich ochrona” (1932), a także artykuły z zakresu ekologicznych podstaw leśnictwa, służące również wiedzy o potrzebach ochrony w lasach: „O pionowym rozmieszczeniu drzew w Tatrach” (Świerż 1913), „Biologiczna struktura lasu” (Paczoski 1928), „Dwie socjologie” (Paczoski 1930) i „O ekologicznym wypełnianiu przestrzeni drzewostanów” (Suchecki 1938).

W „Sylwanach” okresu lwowskiego był omawiany każdy kolejny tom „Ochrony przyrody”, organu naukowego PROP, zachęcano też do jego kupna i lektury. Nie sposób omówić w tym opracowaniu szeroko rozumianej problematyki ochrony przyrody, zajmującej dużo miejsca na łamach „Sylwana”, w różnego typu memoriałach i stanowiskach Towarzystwa do rządu we Wiedniu, namiestnictwa w Lwowie, a później, po 1918 roku, do sejmu, senatu i prezesa rady ministrów RP oraz wojewodów, w rezolucjach, okólnikach i opiniach, w odezwach do członków i ogółu leśników, w sprawozdaniach z pracy oraz komunikatach PROP, LOP i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Zagadnienia bezpośrednio lub pośrednio związane z ochroną przyrody, głównie w lasach, zajmowały sporo miejsca w redagowanych w „Sylwanie” specjalnych działach: „Z innych czasopism”, „Literatura”, „Najważniejsze dzieła w leśnictwie” (w danym roku), „Sprawy towarzystwa leśnego” oraz „Pytania i odpowiedzi”, na które najczęściej odpowiadali redaktorzy naczelni W. Tyniecki i S. Sokołowski (np. leśny, lasowy czy leśniczy; drzewa iglaste czy szpilkowe; czym różni się w przyszłym drzewostanie samosiewka od sadzonki sosny ze szkółki itp.). W dziale „Słownictwo” czytelnicy pytali o właściwe polskie słowo dla konkretnego zjawiska, czynności jeszcze nienazwanej lub mającej określenie tylko w języku niemieckim. Niekiedy nową nazwę proponowali czytelnicy. W „Sylwanie” redagowanym w bardzo żywy, dynamiczny sposób, w bliskiej łączności z prenumeratorami oraz leśnikami i właścicielami lasów, publikowano odezwy różnych organizacji, towarzystw oraz osób prywatnych i grup obywateli, m.in. w sprawie protestów o usunięciu z lasów służebności paszy i żądaniach ponownego wypasu bydła i owiec w lasach galicyjskich, przeciw niszczeniu Tatr i ich przyrody, nadmiernym wyrębom drewna, przeciw budowie kolei linowej w Tatrach (na Kasprowy Wierch), o niebezpieczeństwie zagrażającym rezerwatowi w pasmie Czarnohory, „o ochronie Puszczy Białowieskiej przed nadmiernym wyrębem przez Anglików”, o wielkości szkód wojennych w lasach (podczas I wojny światowej), niedostatecznym zagwarantowaniu praw prywatnych właścicieli lasów w ustawie o ochronie przyrody, o szkolnictwie leśnym itp.

Liczne artykuły w „Sylwanie” redagowanym we Lwowie były w sposób pośredni związane z ochroną przyrody: m.in. lasy a turystyka, strategiczne znaczenie lasów, wpływ lasu na klimat, gospodarkę wodną i powstawanie powodzi, zalesienia gruntów porolnych i lotnych piasków, zabezpieczenie lasów tatrzańskich przed dewastacją, wykupienie lasów tatrzańskich z rąk prywatnych i przekazanie ich oraz innych gruntów leśnych wymagających ochrony w Karpatach na własność publiczną, publikacje dotyczące historii leśnictwa polskiego, „cudzoziemskich” gatunków drzew w lasach, kradzieże drewna i kłusownictwo, szkody abiotyczne i biotyczne w drzewostanach, problematyka łowiecka, stan lasów zniszczonych przez zaborców, szkody wojenne powstałe w wyniku I wojny światowej i w lasach rabunkowo eksploatowanych przez okupacyjne władze, uszkodzenia lasów przez dymy fabryczne, programy nauczania w szkolnictwie leśnym, tworzenie prawa i ustawodawstwo leśne, publikacje etnograficzne (np. o lasach kurpiowskich w pracach A. Chętnika), o potrzebie ustanawiania lasów ochronnych, wpływie przyrody lasów na twórczość artystyczną itp.

„SYLWAN” WSPÓŁCZESNY. Problematyka ochrony przyrody stale była i jest obecna w kręgu zainteresowań i pracach PTL, począwszy od 1947 roku. Świadczy o tym organizacja aż 22 sesji naukowych towarzyszących corocznym Zjazdom Delegatów, tematycznie związanych wprost lub pośrednio z ochroną przyrody w lasach. Daty, miejsca obrad i tytuły sesji można odnaleźć w publikacji Zarzyńskiego [2019]. Referaty wygłoszone na sesjach naukowych były zwykle publikowane jako oddzielne zeszyty – zbiory materiałów o zróżnicowanej objętości, przekazywane uczestnikom przed obradami, rzadziej w „Sylwanie”. Sesje naukowe składały się z części kameralnej (wygłaszanie referatów i dyskusja z przyjęciem wniosków) oraz z części terenowej połączonej ze zwiedzaniem najciekawszych obiektów przyrodniczych i leśnych (na wielu oddzielnych trasach, ze względu na dużą liczebność uczestników). Znaczące zasługi w tym zakresie miała również Komisja Ochrony Przyrody Zarządu Głównego PTL działająca od 1957 roku, w szczególności gdy jej przewodniczyli S. Smólski, S. Myczkowski i R. Kapuściński. Jak wyliczono, ponad 13% pozycji bibliograficznych wśród ogółu publikacji w „Sylwanie” okresu 1947-2019 dotyczyło szeroko rozumianej ochrony leśnej przyrody, co oznacza średnio około 15 artykułów w roku wydawniczym (tab. 1).

Liczne artykuły dotyczyły różnych aspektów roślin bytujących na gruntach leśnych objętych ściśłą lub częściową prawną ochroną gatunkową. Wśród nich były: sosna limba (1947, 1964, 1987, 2003, 2019), sosna błotna (2017), kosodrzewina (1978, 2012, 2013, 2015), cis pospolity (1950, 1969, 1972, 1973, 1984, 2002, 2008, 2012, 2015, 2020), jarzab brekinia (2009, 2014), jarzab szwedzki (2019), bluszcz pospolity (1981, 2015), paprocie (2015), długosz królewski (2004), pióropusznik strusi (2008), obuwnik pospolity (2014), sasanka otwarta (2014) i zimozioł północny (2014). Wykaz ten obejmuje chronione rośliny [Rozporządzenie... 2014]. Publikowano również artykuły o potrzebie ochrony jałowców na terenie Puszczy Kampinoskiej (1969) oraz o ochronie leśnych roślin naczyniowych (1983) i o janowcu skrzydlatym (2008).

O gatunkowej ochronie grzybów [Rozporządzenie... 2014] traktowały artykuły o chronionym ściśle pniaku (modrzewniku) lekarskim (2004, 2006, 2011) i chronionym częściowo błyskoporku podkorowym (włóknouszku ukośnym, czarnej hubie brzozowej) (2013). Liczne artykuły dotyczyły ochrony grzybów mykoryzowych oraz zastosowania określonych gatunków grzybów ektomykoryzowych do kontrolowanej mykoryzacji sadzonek w szkółkach kontenerowych: 1966, 1967, 1997, 2009 (3×), 2010, 2014, 2017, 2018, 2019. O grzybach zlichenizowanych (porostach) pisano w artykułach z lat 2012, 2013 i 2016.

Gatunkowa ochrona zwierząt była przedmiotem wielu artykułów dotyczących następujących gatunków lub grup zwierząt: ssaki – żubr (1972, 1988, 2011), niedźwiedź brunatny (2013,

2014), wilk (1973, 2013), bóbr (1979, 2009, 2015), ryś (2011), nietoperze (2016, 2017, 2019 (3×)); ptaki – cietrzew (2002), głuszec (2004, 2014, 2015, 2016, 2019), bocian czarny (2012), sowy (2013), puszczyk (2012, 2013, 2016), sójka (2016, 2019), dzięcioły (2017), dzięcioł czarny (2017), dzięcioł średni (2014), zakres ogólnych zadań i zabiegów ochronnych w stosunku do ptaków w ekosystemach leśnych (1957, 1993, 2003, 2008, 2014, 2017, 2018); zwierzęta bezkręgowce – pająki (1988), mrówki (1966, 1969, 1981, 1985, 1988, 2013), motyle (1960, 1981), niepylak apollo (1959), owady biegaczowate (1991, 2006, 2008, 2015), kozioróg dębosz (1964). Sporo miejsca na łamach „Sylwana” zajmowała różnorodna problematyka zwierząt łownych bytujących w lasach lub na terenach przyleśnych, m.in. łosia, jelenia, daniela, samy, dzika, muflona, borsuka, jenota, lisa, zająca szaraka i kuropatwy, oraz dotycząca szkód łowieckich w drzewostanach, stanu populacji zwierzyny i organizacji polowań. O wymarłym turze traktował artykuł z 1972 roku, o hodowli konika polskiego artykuły z lat 2012 i 2016, o wpływie gospodarki leśnej i znaczeniu martwego drewna w funkcjonowaniu populacji małych ssaków – z lat 2012 i 2016.

Z zakresu indywidualnej ochrony przyrody najwięcej artykułów dotyczyło drzew pomnikowych, a tylko w śladowych ilościach (najczęściej przy okazji omawiania innych zagadnień) spraw związanych z użytkami ekologicznymi, stanowiskami dokumentacyjnymi lub zespołami przyrodniczo-krajobrazowymi. W tej grupie publikacji prezentowano dawne lub znane drzewa pomnikowe, ich rekordowe parametry dendrometryczne oraz nowe obiekty zasługujące na uznanie za pomnik przyrody: 1959, 1967 (3×), 1968 (4×), 1980, 1985, 1986, 1994, 2014, 2018, 2019 (2×). Na szczególną uwagę zasługują artykuły zawierające nowe propozycje „jakościowe” drzew pomnikowych: kryteria wymiarowe uznawania drzew za pomniki przyrody (2015), kryteria przyrodnicze i społeczne pomocne w procedurze ustanawiania pomników (2016), analizy ilościowe drzew pomnikowych (pozycje rejestru oraz drzew w sztukach – pojedyncze, w grupach i w alejach) na podstawie danych GUS oraz Centralnego Rejestru Form Ochrony Przyrody prowadzonego przez Generalną Dyрекcję Ochrony Środowiska (2019), a także oryginalna propozycja kategoryzacji drzew jako pomników przyrody na podstawie ich walorów przyrodniczych, historycznych i społecznych wraz z propozycją wytypowania 1905 drzew o szczególnych walorach na Narodowe Pomniki Przyrody i 183 najcenniejszych drzew w Polsce do statusu Europejskiego Pomnika Przyrody [Zarzyński, Grzywacz 2019].

Stosunkowo niewiele artykułów dotyczyło obszarowej ochrony przyrody w formie parków krajobrazowych (1968, 1987, 2001, 2003, 2006, 2009, 2012, 2013, 2019), obszarów chronionego krajobrazu (1987, 2003, 2010, 2011) i Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 (2010). Niektóre obszary o zwiększonej intensywności ochrony przyrody nie są bezpośrednio wliczane do ustawowych form obszarowej ochrony przyrody, ale blisko z nimi związane ideowo, stąd w tym miejscu wykazujemy artykuły odnalezione w zasobach „Sylwana” o Leśnych Kompleksach Promocyjnych ustanawianych w Lasach Państwowych od 1994 roku: 2007 (2×), 2010, 2013 (2×), 2014, 2019 (2×) oraz dotyczące parków i zieleńców o charakterze zabytkowym i cennej dendroflorze: 1964, 1968, 1991 (3×), 1992, 2005, 2007. Artykuły o zadrzewieniach w skali całego kraju lub poszczególnych regionów przyrodniczych lub administracyjnych ukazały się w latach 1960, 1967, 1971, 1973, 1975, 1976, 1977, 1981, 1982, 1989, 1994 i 1995, a liczne krótkie wzmianki o bardzo szerokiej akcji zadrzewień w kraju z okazji obchodów w 1966 roku jubileuszu 1000-lecia państwa polskiego. O zakładaniu leśnych pasów ochronnych, problematyce o znaczeniu już raczej historycznym, pisano w latach 1946 i 1950. Opublikowano nieliczne artykuły o funkcjonowaniu, zasobach przyrodniczych oraz znaczeniu w edukacji arboretów w Rogowie i Kudypach (2005, 2007), a także o potrzebie pilnego utworzenia Muzeum Leśnictwa, gdzie wystawiano by i promowano m.in. eksponaty i wiedzę o ochronie przyrody w lasach (1964, 1967, 1970).

Tematyka utworzenia Muzeum Leśnictwa była żywa w działalności Galicyjskiego i Polskiego Towarzystwa Leśnego i wielokrotnie już poruszana wcześniej na łamach „Sylwana”. Rolę tę od dawna pełni z powodzeniem Ośrodek Kultury Leśnej w Gołuchowie. Szczegółowo historię muzealnictwa leśnego w Polsce przedstawia Wiśniewski [2000].

Dużo pozycji bibliograficznych dotyczyło i dotyczy różnorodnej tematyki rezerwatów przyrody, których ilość i powierzchnia systematycznie wzrasta na terenach leśnych. Są to rezerваты leśne, faunistyczne, krajobrazowe, torfowiskowe, florystyczne, wodne, przyrody nieożywionej, stepowe i słonoroślowe, utrzymywane w reżimie ścisłym (biernym) i częściowym (czynnym). Aktualnie na 1501 rezerwatów przyrody w całym kraju aż 1284 to rezerваты leżące na obszarach administrowanych przez LP, co stanowi 85,5% ich liczby i obejmuje 1,62% powierzchni LP [Referowska-Chodak 2020]. Odnotowano ponad 40 artykułów o rezerwach znajdujących się w różnych nadleśnictwach: 1956, 1957, 1960, 1965 (2×), 1969 (2×), 1972 (2×), 1973, 1974, 1975, 1979 (2×), 1987, 1992 (2×), 1997, 2001 (2×), 2006 (3×), 2008, 2009, 2010 (3×), 2011 (2×), 2012 (2×), 2013, 2014 (3×), 2015 (3×), 2018, 2019 (2×). Omawiana w nich była bardzo zróżnicowana tematyka, m.in. przydatności rezerwatów w edukacji przyrodniczo-leśnej społeczeństwa, prowadzonych badań naukowych, reprezentatywności przyrody na ich obszarze, różnorodności gatunkowej ich zasobów, kosztów utrzymania, niezbędnych zabiegów ochronnych, historii powołania, doskonalenia sieci rezerwatów, ciekawych zjawisk i procesów przyrodniczych zaobserwowanych na ich terenie, zagrożeń ze strony chorób, owadów o masowym charakterze występowania oraz czynników abiotycznych, niekonsekwencji kompetencyjnych, kłusownictwa i kradzieży oraz innych problemów.

Wiele miejsca i znaczącą pozycję informacyjną i naukową zajmują w „Sylwanie” artykuły dotyczące ochrony przyrody realizowanej w parkach narodowych (PN). W całym okresie współczesnym, a faktycznie od 1955 roku, gdy PTL zorganizował w Białowieży konferencję naukową „Parki narodowe i rezerваты jako ośrodki prac naukowych, dydaktycznych i wychowawczych” (wystąpienia i omówienie przebiegu zamieszczono w nr 1 „Sylwana” z 1956 roku), zidentyfikowano 229 publikacji (tab. 2) o różnorodnych aspektach, których ze względu na dużą ilość nie sposób zreferować dla każdego parku oddzielnie lub choćby w zarysie omówić. W artykułach tych rozważano krajobrazowe, siedliskowe i gatunkowe poziomy różnorodności biologicznych w zasobach przyrody PN, historyczną i bieżącą działalność oraz dokonania, problemy organizacyjne i finansowe, relacjonowano prowadzone na ich obszarze badania naukowe lub wyniki już zrealizowanych badań, prowadzoną w PN edukację ekologiczną społeczeństwa, organizację turystyki, występujące lokalnie lub ogólnospołeczne konflikty, metody prowadzonych zabiegów na obszarach ochrony czynnej i krajobrazowej, różnego typu zagrożenia biotyczne, abiotyczne i antropogeniczne, przebudowę drzewostanów, metody i wątpliwości w zakresie ochrony konserwatorskiej (ścisłej) i czynnej, osobliwości przyrody oraz wiele innych problemów, niekiedy specyficznych tylko dla danego parku.

Najwięcej artykułów dotyczyło Białowieckiego, Świętokrzyskiego i Tatrzańskiego PN, a najmniej Biebrzańskiego, Magurskiego, Słowińskiego, Wigierskiego i Wolińskiego PN (tab. 2). Nie publikowano do tej pory artykułów związanych z PN Bory Tucholskie, Drawieńskim, Narwiańskim i Ujścia Warty. Istnieje pewna korelacja między ilością tematycznych artykułów w „Sylwanie” a okresem funkcjonowania parku oraz z wielkością udziału gruntów leśnych w ogólnej powierzchni danego PN (więcej artykułów o bardziej „leśnych parkach”). Na 130 artykułów wymienionych przez Stasiak i Szewczykiewicz w „Wykazie publikacji tematycznie związanych z Puszcą Białowieską zamieszczonych w „Sylwanie” w latach 1820-2018” [Grzywacz 2019] 119 ukazało się po zakończeniu II wojny światowej, z czego aż 58 dotyczyło Białowieckiego PN. Prócz artykułów

Tabela 2.

Liczba (N) publikacji w „Sylwaniu” w latach 1947-2019 tematycznie związanych z poszczególnymi parkami narodowymi na tle roku ich utworzenia oraz powierzchni (A [tys. ha]) i udziału (U [%]) gruntów leśnych w obszarze parku ogółem

Number (N) of papers in ‘Sylvan’ published in years 1947-2019 that cover issues related to national parks against park’s year of the establishment (Rok), area (A [×1000 ha]) and fraction of forests in total area (U [%])

	Rok	A	U	N
Babiogórski	1954	3,2	94,1	8
Białowiecki	1932	10,0	95,2	58
Biebrzański	1993	15,7	26,5	2
Bieszczadzki	1973	24,4	83,6	14
Bory Tucholskie	1996	3,9	84,8	–
Drawieński	1990	9,6	85,0	–
Gorczański	1981	6,6	94,3	10
Gór Stołowych	1993	5,8	92,1	4
Kampinoski	1959	27,6	71,7	14
Karkonoski	1959	4,4	74,6	15
Magurski	1995	18,6	95,9	3
Narwiański	1996	0,1	1,4	–
Ojcowski	1956	1,5	71,4	8
Pieniński	1932	1,7	70,8	7
Poleski	1990	4,9	50,0	7
Roztoczański	1974	8,1	95,3	6
Słowiński	1967	6,2	28,7	3
Świętokrzyski	1950	7,2	94,7	31
Tatrzański	1947	16,4	77,4	25
Ujście Warty	2001	0,1	1,2	–
Wielkopolski	1957	4,8	63,2	8
Wigierski	1989	9,4	62,3	3
Woliński	1960	4,6	56,1	3
Razem		194,8	61,8	229
In total				

dane o parkach narodowych na podstawie Ochrona... [2019]; data about national parks based on Ochrona... [2019]

o konkretnych parkach opublikowano kilkanaście o ogólniejszym charakterze dotyczących ochrony parkowej przyrody, m.in.: o roli parków narodowych i rezerwatów w rozwoju nauk leśnych (Sokolowski 1986), o wewnętrznych i zewnętrznych czynnikach zagrażających przyrodzie w parkach narodowych (Lubczyński 1988), o czynnikach zagrażających przyrodzie parków narodowych oraz ich ocenie (Lubczyński 1997), o ocenie występowania i tendencjach zmian liczebności dużych i średnich ssaków w parkach narodowych (Jamrozy 2008).

Ponad 20 artykułów opublikowanych w „Sylwaniu” dotyczyło ogólnych problemów ochrony przyrody i jej ideowych podstaw oraz metod realizacji, np.: „Zielarstwo a ochrona przyrody” (Grochowski 1954), „Problemy współczesnej ochrony przyrody” (Krzysik 1970), „Niektóre problemy i kierunki ochrony przyrody w Polsce” (Jastrzębski 1976), „Naukowe kierunki ochrony przyrody i kształtowania środowiska w kraju i na świecie” (Michajłow 1977), „Stan i perspektywy ochrony przyrody w Polsce” (Szczęsny 1986), „Ochrona przyrody w nadleśnictwie – program i jego realizacja” (Zielony 1998), „Trwała gospodarka leśna a konserwatorska ochrona przyrody” (Poznański 1999), „Ochrona przyrody a program zwiększenia lesistości Polski” (Witkowski 2001), „Zrównoważone użytkowanie różnorodności biologicznej współczesna forma ochrony przyrody”

(Grzywacz 2005). Z ostatnim wymienionym artykułem były tematycznie powiązane sesje naukowe towarzyszące 108 Zjazdowi PTL w Cedzynie koło Kielc i tom 9 artykułów „Zasoby przyrodnicze polskich lasów” [Grzywacz 2008] oraz sesja naukowa towarzysząca 113 Zjazdowi PTL w Wałczu i tom 10 artykułów „Leśnictwo wielofunkcyjne współczesną formą ochrony przyrody” [Grzywacz 2013].

Okolo 120 artykułów zawiera tematykę szeroko rozumianej tzw. wielkoobszarowej ochrony przyrody w lasach lub problematykę blisko z nią związaną: „Zagospodarowanie leśnych rezerwatów przyrody” (Musiał 1969), „Zagospodarowanie pasa nadmorskiego” (Wóycicki 1970), „O przebudowie drzewostanów ochronnych z zachowaniem ich funkcji krajobrazowych” (Mierzwiński 1970), „Aktualne problemy zadrzewiania kraju” (Milewski 1972), „Planowanie przestrzenne w leśnictwie w świetle potrzeb ochrony środowiska przyrodniczego” (Pietkiewicz 1975), „Kierunki zagospodarowania zasobów leśnych Bieszczadów” (Krzysik 1975), „O biocenotycznej roli martwego drewna w ekosystemach leśnych” (Piotrowski, Wołk 1975), „Aktualne problemy ochrony gleb leśnych w Polsce” (Prusinkiewicz 1976), „Melioracje wodne siedlisk nieużytków bagiennych” (Białkiewicz 1976), „Realizacja społecznego programu zadrzewiania kraju” (Iwanowski 1976), „Stan zdrowotny lasów Polski” (Sierpiński 1977), „Las w rejonach przemysłowych” (Kowalkowski 1977), „Propozycje ustalenia nazw dużych kompleksów leśnych” (Zaręba 1979), „Przegląd zbiorowisk leśnych Puszczy Białowieskiej” (A. Sokołowski 1979), „Polityka hodowlana w zakresie zwierzyny grubej” (Dzięciołowski 1980), „Znaczenie lasu w kształtowaniu retencji wodnej gleb i odpływie wód opadowych” (Białkiewicz, Bobiński 1981), „Ingerencja człowieka jako ważny czynnik w ochronie przyrody” (Kowalski 1981), „Gospodarka leśna na torfowiskach leśnych” (Krajewski 1982), „Prognoza struktury powierzchniowej lasów w Polsce” (Łonkiewicz 1983), „Szkody łowieckie w polskich lasach” (Szukiel 1984), „Wodochronne i glebochronne znaczenie lasów górskich” (Twaróg 1984), „Systemowe ujęcie przestrzeni leśnej Polski” (Kostka 1985), „Refleksje na temat obumierania lasów” (Bernadzki 1986), „Zasady gospodarowania w lasach ustawowo chronionych i propozycji zmian w tym zakresie” (Fabijanowski, Jagiełło 1986), „Zasady zagospodarowania lasów wchodzących w skład parków krajobrazowych oraz obszarów chronionego krajobrazu” (Bosiak i in. 1987), „Ochrona środowiska leśnego w Polsce” (Szujewski 1988), „Cele i metody przebudowy drzewostanów w parkach krajobrazowych” (Zielony, Stępień 1989), „Wstępna koncepcja leśnej inżynierii ekologicznej” (Szujewski 1989), „W poszukiwaniu nowego modelu leśnictwa polskiego” (Szujewski 1992, Mozga 1992), „Zwiększenie różnorodności biologicznej przez zabiegi hodowlano-leśne” (Bernadzki 1993), „Gospodarka wodna w lasach” (Krajewski, Ciepielewski 1993), „Leśny Bank Genów w Kostrzycy – wizja i rzeczywistość” (Susza 1993), „Przewidywane zmiany globalne klimatu a lasy i zadrzewienia krajobrazu rolniczego” (Ryszkowski i in. 1995), „Waloryzacja lasu” (Przybylska 1995), „Zachowanie różnorodności biologicznej a gospodarka leśna” (Pancer-Kotejowa, Szwagrzyk 1997), „Wyróżniki leśnictwa wykorzystującego i chroniącego przyrodę” (Barzdajn i in. 1997), „Różnorodność biologiczna i jej ochrona” (Borkowski 1997), „Idea trwałości lasu – nowe treści, problem realizacji” (Stępień 1998), „Lasy – zagrożenia i ochrona, aspekt polityczno-gospodarczy” (Szujewski 1999) czy „Restytucja jodły w Sudetach” (Barzdajn). Dalszych przykładowych artykułów związanych z wielkoobszarową ochroną przyrody w lasach już nie wymieniam, gdyż są liczne i na ogół znane współczesnym leśnikom i czytelnikom.

Szczególnie w latach ostatniej dekady zamieszczono w „Sylwaniu” szereg artykułów zawierających wypowiedzi o problemach kompetencyjnych, prawnych, organizacyjnych i ekonomicznych, o brakach w podstawach ideowych ustawowej i wielkoobszarowej ochrony przyrody w lasach, rozstrzygnięć z zakresu filozofii przyrody, etyki ekologicznej, polityki ekologicznej i leśnej państwa,

dalekosiężnych wizjach rozwoju lasów i lesistości. Spory, a nawet głębokie podziały dotyczą np. sytuacji bieżącej i dalszych losów Puszczy Białowieskiej, propozycji utworzenia PN Pogórza Przemyskiego (zwanego również Turnickim PN, „Puszcza Karpacką”) z części terenów Nadleśnictwa Bircza, kierunków zagospodarowania lasów w sąsiedztwie aglomeracji Trójmiasta itp. W dyskusjach i polemikach biorą udział leśnicy, przyrodnicy, ekolodzy, działacze ruchów i organizacji ekologicznych, dziennikarze z różnych mediów społecznego przekazu, osoby reprezentujące różne środowiska (np. artystyczne, naukowe, polityczne) – często w sposób emocjonalny, mało merytoryczny i konstruktywny. Problemy ochrony przyrody dawniej były domeną naukowców, praktyków leśników i przyrodników, obecnie są przedmiotem zainteresowania szerokich kręgów społeczeństwa – zapewne w następnych, przyszłych rocznikach „Sylwana” jeszcze częściej będą omawiane i analizowane.

Oczywiście poza „Sylwanem” na tematy ochrony leśnej przyrody ukazuje się bardzo wiele publikacji na wysokim poziomie naukowym. Chciałbym zwrócić uwagę na niektóre obszerniejsze z „kręgów leśnych” [Gwiazdowicz 2007; Grzywacz 2012; Borkowski, Rykowski 2015; Rykowski 2016; Szabla 2019] oraz „nieleśnych” [Czech 2014; Mirek, Nikel 2014].

W „Sylwanie”, o czym należy wspomnieć, pojawiały się również publikacje z „minionego okresu”, z początków lat 50. ubiegłego wieku, o ówczesnych „modach i tendencjach” w leśnictwie, charakteryzujących się potrzebą znacznego zwiększenia produkcji drewna, zwiększenia terenów do zalesień, osuszania terenów uwilgotnionych (melioracje), z małym naciskiem na problemy ochrony przyrody, np. bezrzębowe zagospodarowanie drzewostanów (bezzrębówka), chęć wprowadzenia na szerszą skalę drzew szybkorosnących – plantacje topolowe i wiklinowe na mało przydatnych do tego celu siedliskach leśnych, duże nadzieje i oczekiwania związane z metodami biologicznymi w praktycznej ochronie lasu, podwyższanie produktywności lasu, głównie drewna, za pomocą wapnowania i sztucznego nawożenia, zwiększenie urodzajów grzybów jadalnych (np. kurki) poprzez intensywne deszczowanie dna lasu, zwiększenie wydajności żywicowania sosny poprzez stosowanie chemicznych symulatorów wycieku żywicy oraz stosowanie mało selektywnych pestycydów. Można to zaliczyć do „bocznych linii rozwojowych leśnictwa” lub do poszukiwań metodą „prób i błędów”. Niestety, w publikacjach tego okresu było również widać nadmierne upolitycznienie treści, np. tekst życzeń komitetu redakcyjnego z okazji jubileuszu 70-lecia urodzin Stalina i w duży nekrolog po jego śmierci w 1953 roku; artykuły o socjalistycznej ekonomice leśnictwa; „nowej biologii” i badaniach uczonych radzieckich, w tym Łysenki i Miczurina; „nie-wprowadzanie do ekonomiki leśnej przebrzmiałych sporów leśników burżuazyjnych”; tekst zbudowany wokół zdania Lenina „Stan ochrony przyrody w danym kraju jest najlepszą miarą jego kulturalnego poziomu”. Oprócz nielicznych w tamtym okresie ideologicznych i upolitycznionych artykułów, lub (o czym wiemy współcześnie) niekorzystnych „mód” w zagospodarowaniu ekosystemów leśnych, większość tekstów można uznać za rzetelne i na dobrym naukowym poziomie, oparte na badaniach terenowych i laboratoryjnych.

Podsumowanie

W 165 rocznikach „Sylwana”, które w okresie 1820-2019 przygotowano i wydano, liczących około 110 tys. stron i ponad 13,5 tys. pozycji bibliograficznych – około 1,5 tys. dotyczy tematyki szeroko rozumianej ochrony przyrody w lasach. W okresie warszawskim średnio był to 1 artykuł w roku, okresie lwowskim 6, w okresie współczesnym (od 1947 roku) 15 artykułów, a w ostatnich 2 dekadach nawet więcej. Szczególnie duża część publikacji obejmuje bardzo różnorodną tematykę wielkoobszarowej ochrony przyrody, w tym ochrony leśnej różnorodności biologicznej, wielofunkcyjnej i zrównoważonej gospodarki leśnej jako współczesnej formy ochrony przyrody oraz

relacji gospodarki leśnej i ochrony przyrody w ekosystemach leśnych. Spośród ustawowej ochrony przyrody przedstawiono artykuły o ochronie obszarowej, indywidualnej i gatunkowej, przy czym znaczna część publikacji dotyczyła drzew – pomników przyrody, parków narodowych i różnych typów rezerwatów przyrody na obszarach administrowanych przez Lasy Państwowe. „Sylwan” jako najstarsze leśne czasopismo naukowe na świecie ma wyjątkowe zasługi w propagowaniu idei i zasad ochrony przyrody, tworzeniu i doskonaleniu sieci obszarów i obiektów najcenniejszej przyrody w Polsce, w szczególności pionierskich publikacji o pomnikach przyrody, o Białowieckim Parku Narodowym, o bogactwie przyrodniczym naszych zasobów leśnych. Dużo miejsca poświęcano zawsze ochronie rzadkich i zagrożonych gatunków drzew, np. cisów, limby, kosodrzewiny i jarzębów, ale również innym chronionym prawnie gatunkom roślin, zwierząt i grzybów, a także szerokiej problematyce zwierzyny łownej.

„Sylwanowi” – w jubileuszu jego dwuwieczna działalności – należy życzyć dalszych sukcesów w służbie dla dobra polskich lasów i ojczystej przyrody.

Literatura

- Aulaitner A. 1845. Gospodarstwo leśne, czyli proste zasady hodowania, urządzania i ochrony lasów... Nakładem S. H. Merzbacha, Warszawa.
- Borowski Z., Rykowski K. [red.]. 2015. Narodowy Program Leśny – panel Ochrona. Lasy i gospodarka leśna jako narzędzie kształtowania środowiska naturalnego i ochrony przyrody. IBL, Sękocin Stary.
- Brincken J. 1826. Nota opisowa o Puszczy Carskiej w Białowieży na Litwie. Reprint 2020, CILP, Warszawa.
- Broda J. 2000. Historia leśnictwa polskiego. Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Poznań.
- Broda J. 2006. Główni architekci organizacji i gospodarki Lasów Państwowych. W: Wiśniewski J. [red.]. Z dziejów Lasów Państwowych i leśnictwa polskiego 1924-2004. T. I. Okres międzywojenny. CILP, Warszawa. 113-141.
- Czech E. K. [red.]. 2017. Leśnictwo i prawo. Praktyka a nauka. Stan obecny i perspektywy zmian. Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Grzywacz A. 2006. Ochrona przyrody w Lasach Państwowych. W: Wiśniewski J. [red.]. Z dziejów Lasów Państwowych i leśnictwa polskiego 1924-2004. T. I. Okres międzywojenny. CILP, Warszawa.
- Grzywacz A. 2006a. Słowo na jubileusz 185-lecia „Sylwana” (wkładka). W: Kantowski Ł., Nowak T. [red.]. Ochrona środowiska leśnego na łamach „Sylwana” w latach 1820-1936. CILP, Warszawa.
- Grzywacz A. [red.]. 2008. Zasoby przyrodnicze polskich lasów. Wydawnictwo PTL, Cędzyna k. Kielc.
- Grzywacz A. [red.]. 2012. Wizja przyszłości polskich lasów i leśnictwa do 2020 r. Wydawnictwo PTL, Spała.
- Grzywacz A. [red.]. 2013. Leśnictwo wielofunkcyjne współczesną formą ochrony przyrody. Wydawnictwo PTL, Wałcz.
- Grzywacz A. [red.]. 2017. Gospodarka i ochrona przyrody w lasach w oczekiwaniach społecznych. Wydawnictwo PTL, Gniezno.
- Grzywacz A. [red.]. 2019. Dwa wieki Puszczy Białowieckiej na łamach „Sylwana”. CILP, Warszawa.
- Grzywacz A. 2020. Zarys historii rozwoju wydawniczego leśnego czasopisma naukowego „Sylwan” (1820-2020). Sylwan 164 (12): 955-979. DOI: <https://doi.org/10.26202/sylwan.2020097>.
- Grzywacz A., Pietrzak J. 2013. Drzewa – pomniki przyrody. Wydawnictwo PTL, Warszawa.
- Gwiazdowicz D. J. [red.]. 2007. Ochrona przyrody w lasach. I. Ochrona zwierząt. II. Ochrona szaty roślinnej. III. Gospodarka leśna a ochrona przyrody. Wydawnictwo PTL, Poznań.
- Kasprzyk S. 1984. Dzieje Polskiego Towarzystwa Leśnego 1882-1982. PWRiL, Warszawa.
- Krzysik F., Szymański B. 1974. Problematyka ochrony przyrody w pracach PTL. Sylwan 9: 10-25.
- Miklaszewski J. 1907. Ogólny rzut oka na rozwój leśnictwa w Królestwie Polskim w XIX wieku. Referat na Pierwszym Zjeździe Polskich Leśników w Krakowie. Reprint z okazji 100-lecia Zjazdu, 2007 r. Wydawnictwo PTL, Kraków.
- Mirek Z., Nickel A. [red.]. 2014. Ochrona przyrody w Polsce wobec wyzwań cywilizacyjnych. Komitet Ochrony Przyrody PAN, Kraków.
- Ochrona środowiska. 2019. GUS, Warszawa.
- Olaczek R. 1999. Ochrona przyrody i środowiska. Słownik szkolny. WSiP, Warszawa.
- Raciborski M. 1910. Ochrony godne drzewa i zbiorowiska roślin. Kosmos 3-4. Lwów.
- Referowska-Chodak E. 2020. Ochrona przyrody w Lasach Państwowych – potrzeby i oczekiwania różnych grup społecznych oraz ich konsekwencje. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 października 2014 r. w sprawie ochrony gatunkowej grzybów. 2014. Dz. U., poz. 1408.

- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 października 2014 r. w sprawie ochrony gatunkowej roślin. 2014. Dz. U., poz. 1409.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 16 grudnia 2016 r. w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt. 2016. Dz. U., poz. 2183.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 1925 r. o trybie załatwiania spraw ochrony przyrody, wchodzących w zakres działania Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. 1925. M. P. Nr 11, poz. 629.
- Rykowski K. [red.]. 2016. Materiały z prac nad Narodowym Programem Leśnym. Synteza. IBL. Sękocin Stary.
- Smólski S. 1965. Ochrona przyrody. W: Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce. PWRiL, Warszawa. 347-351.
- Symonides E. 2007. Ochrona przyrody. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Szabla K. [red.]. 2019. Wielofunkcyjna gospodarka leśna wobec oczekiwań przemysłu drzewnego i ochrony przyrody. Wydawnictwo PTL, Darłówko.
- Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody. 1934. Dz. U., poz. 274.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. 2004. Dz. U. 2020, poz. 55.
- Wiśniewski J. 2000. Historia muzealnictwa leśnego w Polsce. W: Łysiak W. [red.]. Las w kulturze polskiej. Wydawnictwo Eco, Poznań. 417-429.
- Wiśniewski J., Gwiazdowicz D. J. 2009. Ochrona przyrody. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań.
- Zarzyński P. 2019. Kronika Polskiego Towarzystwa Leśnego 1820-2019. Wydawnictwo PTL, Wydawca Pro Creo, Warszawa.
- Zarzyński P., Grzywacz A. 2019. Kategoryzacja drzew jako pomników przyrody na podstawie ich walorów przyrodniczych, historycznych i społecznych. Sylwan 163 (4): 338-347. DOI: <https://doi.org/10.26202/sylvan.2018143>.